

Wacław M. Osadnik
University of Alberta, Edmonton, Canada

ROSYJSKIE IDIOMY I ICH ANGIELSKIE ODPOWIEDNIKI SEMANTYCZNE W PRZEKŁADZIE

Jedną z najważniejszych i najciekawszych koncepcji w zakresie teorii przekładu jest koncepcja ekwiwalencji. Posiada ona duże znaczenie w teorii wielosystemowej, która zakłada, że przekład to nie fenomen statyczny, lecz układ dynamiczny, zależny od wszelkich relacji, w jakie wchodzi jednostki tekstowe w ramach danej kultury i żywego, ciągle zmieniającego się języka. Źródłem koncepcji wielosystemowej jest rosyjski formalizm, praski strukturalizm i szkoła tartuska. Połączenie różnych elementów wyrastających z założeń tych kierunków badawczych daje podstawy badania tekstów kultury, podlegających przekładom w najszerszym znaczeniu tego słowa. Chodzi bowiem o przekład na wszystkich możliwych poziomach — z uwzględnieniem kontekstów kulturowych, religijnych, obyczajowych itp.

Zainicjowane w Instytucie Portera (Tel Awiw) wielosystemowe studia nad literaturą i innymi sztukami znalazły kontynuację w Europie (Belgia, Holandia, Francja, Niemcy) oraz w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie. Zakłada się, że literatura to dynamiczny system funkcjonalny o charakterze znakowym i że badaniu podlegają wszystkie typy literatury: „niska” w opozycji do „wysokiej”, „centralna” w opozycji do „peryferyjnej” itd. Ponieważ jest to teoria formalna, zakłada się więc, że determinujące ją reguły i zbiory hipotez są dane eksplicytnie. Częścią tej teorii są również tradycyjne pojęcia strukturalne — takie jak synchronia/diachronia, struktura/suma, cechy dystynktywne itp. Przekład oparty na zasadach wielosystemowych odrzuca wymóg adekwatności na korzyść akceptowalności, odróżnia podejście teoretyczne od opisowych studiów przekładowych, oddziela to, co potencjalne, od tego, co zrealizowane. W rezultacie tych założeń ekwiwalencja przekładowa stanowi centralny punkt wszelkich teoretycznych i praktycznych poczynąń translatorskich. Jak twierdzi Itmar Even-Zohar

[...] przekład już nie jest dłużej fenomenem, którego natura i granice są dane na zawsze. Jest to działanie twórcze, które zależy od relacji wewnętrznych określonego systemu kulturowego. W rezultacie takie kluczowe pojęcia, jak *adekwatność* i *ekwiwalencja* nie mogą być rozpatrywane w pełni, dopóki nie weźmiemy pod uwagę implikacji wielosystemowego modelu, zakładającego odrzucenie statycznych koncepcji lingwistycznych lub słabo rozwiniętych teorii literackich¹.

Jak zauważają również José Lambert i Hendrik Van Gorp, należy przede wszystkim zapytać czy

[...] przekład w swej naturze powinien być zorientowany na tekst/język/kulturę docelową (tzn. czy powinien być akceptowalny), czy też zorientowany na tekst/język/kulturę wyjściową (tzn. czy ma być adekwatny). Ponieważ przekład jest zwykle rezultatem pewnych strategii selekcyjnych, obejmujących różne systemy komunikacyjne, naszym zadaniem będzie wpięrow zbadanie priorytetów w procesach selekcji wraz z dominantą norm i modeli determinujących te strategie. W rezultacie dylemat adekwatności-akceptowalności przekształci się w bardziej ogólne pytanie dotyczące wyborów na różnych poziomach obydwu systemów².

Inaczej mówiąc,

[...] należy ustalić wymogi badawcze studiów opisowych zorientowanych na tekst docelowy i potraktować przekład jako fenomen empiryczny, zakreślając jednocześnie teoretyczno-metodologiczne pole badawcze dla takiego podejścia³.

Problem ekwiwalencji w rozumieniu systemowym podejmowany był także poza szkołami badań wielosystemowych, na przykład w Uniwersytecie Alberty w Edmonton, mającym silne związki z Instytutem Portera. W wykładach Antona Popowicia, profesora literatury porównawczej, pojawia się koncepcja ekwiwalencji, którą można sprowadzić do czterech podstawowych typów:

1) ekwiwalencja lingwistyczna, która może być określona najkrócej jako tłumaczenie „słowo w słowo”, ponieważ zakłada całkowitą homogeniczność tekstu wyjściowego z tekstem docelowym,

2) ekwiwalencja paradygmatyczna, gdzie elementy gramatyczne wybierane są tak, by tekst docelowy był zbudowany „paralelnie” do tekstu wyjściowego ze szczególnym uwzględnieniem planu semantycznego obydwu języków,

¹ I. Even-Zohar: *Papers in Historical Semiotics and Poetics*. Tel Aviv: The Porter Institute 1978, s. 27 (jeśli nie podaje tłumaczy, wszystkie tłumaczenia cytowanych tekstów obcojęzycznych moje — W.M. O.).

² J. Lambert, H. Van Gorp: *Describing Translations. W: The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. Red. T. Hermans. London–Sydney: Palgrave Macmillan 1985, s. 45–46.

³ G. Toury: *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Tel Aviv University Press. 1980, s. 36.

3) ekwiwalencja stylistyczna, która ma na celu podkreślenie warstwy ekspresyjnej języka dzięki takiemu doborowi leksemów, który kładzie nacisk na ich znaczenie a nie na formę,

4) ekwiwalencja tekstualna, gdzie z kolei forma ma większe znaczenie niż treść⁴.

Oczywiście, wyróżnione wyżej typy ekwiwalencji nigdy nie występują w czystej postaci — zawsze się przeplatają, co jest uzależnione od rodzaju tekstu jaki podlega przekładowi. Na przykład tłumaczenie napotkanych w tekście idiomów polega głównie na operowaniu ekwiwalencją stylistyczną, która powinna zastąpić idiom języka wyjściowego idiomelem języka docelowego. Może ona być mocna, czyli pełna, (np. „to swim against the current” = „płynąć pod prąd”); słaba (np. „not to turn a hair” = „okiem nie mrugnąć”) i zerowa, gdzie brak jest odpowiednika w języku docelowym, np. angielski idiom „to go dutch” — wtedy w przekładzie używa się sformułowania opisowego, np. „podzielić się kosztami rachunku”.

Ciekawy jest też pogląd na ekwiwalencję wyrażony przez Eugeniusza Nidę. Rozróżnia on ekwiwalencję formalną i dynamiczną. Pierwsza polega na skupieniu uwagi tłumacza na formie i treści przekazu, np. jeśli w tekście wyjściowym natykamy się na cechę nazywaną „poetyckością”, to musi się ona również pojawić w języku docelowym. Ekwiwalencja dynamiczna polega zaś na tym, że odbiór tekstu przełożonego przez odbiorcę musi być podobny do odbioru jaki ma odbiorca dysponujący tekstem oryginalnym. Inaczej mówiąc, funkcje pragmatyczne w obydwu sytuacjach muszą być bardzo zbliżone⁵.

Idiomy albo idiomatyczne jednostki frazeologiczne funkcjonują w języku rosyjskim w trzech podstawowych grupach. Są to frazeologiczne fuzje, albo syntezy, (ros. фразеологические сращения), frazeologiczne kombinacje (фразеологические сочетания), albo frazeologiczne jednostki modułowe (фразеологические единства).

Fuzje to frazy idiomatyczne, które zostały przetransformowane do takiego stopnia, że ich całościowe znaczenie leksykalne nie może być derywowane z pojedynczych znaczeń leksykalnych składników. Są one niepodzielne, np. „Собаку съестъ” = ang. „X knows Y inside out” [J. 644⁶] lub „Бить баклуши” = ang. „X twiddled his thumbs”; „X frittered away the (his) time”; „X sat around doing nothing”; „X goofed off; (and in limited context: X killed time)” [J. 9].

⁴ A. Popovič: *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton: University of Alberta Press 1977.

⁵ E. Nida: *Towards a Science of Translation*. Leiden: E.J. Brill 1964.

⁶ [J.] oznacza cytaty za С. И. Лубенская: *Большой русско-английский фразеологический словарь*. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА 2004.

Frazeologiczne jednostki to takie frazy idiomatyczne, których znaczenie częściowo zależy od semantycznej własności ich składników. Niektóre z nich dopuszczają substytucję elementów, np. „Держать/носить камень/нож за пазухой” = ang. „X harbours (nurses) a hidden grudge against Y”; „X harbours ill will (evil intentions) toward Y”; „X has it in for Y (secretly)” [Л. 280].

Frazeologiczne kombinacje — są najbardziej wolnymi ze związków frazeologicznych. Rozumienie znaczenia pojedynczych słów jest obowiązkowym aktem percepcji całości, a wymienność jest tutaj możliwa tylko w zakresie pewnych leksykalnych ograniczeń, np. „Изменять/изменить (самому) себе” = ang. „X was untrue (false) to himself”; „X went against his convictions (principles)” [Л. 268]. Podstawowa różnica między kombinacjami frazeologicznymi a pozostałymi typami związków leży w ich analityczności. To właśnie ta cecha pozwala, aby wyrazy należące do związku frazeologicznego (albo mające znaczenie metaforyczne) miały wymianę synonimiczną.

Składnia frazeologiczna

Wstępna analiza i interpretacja jednostki frazeologicznej zależy od zbadania jej słownictwa a następnie składni. Badanie związku pomiędzy słowami w zdaniu ma dwójaki charakter — z jednej strony idiomy jako struktury mogą być uważane za odpowiedniki pojedynczych słów, a z drugiej — za całościowe frazy językowe. Idiom może więc funkcjonować równocześnie jako prosta jednostka syntaktyczna, albo jako jednostka kompleksowa o skomplikowanej budowie syntaktycznej. Jednostkę frazeologiczną odróżnia od innych fraz werbalnych jej ograniczenie leksykalne i niepodzielność semantyczna. Cecha ta jest przypisana metaforyzacji, która „transformuje” frazę w niepodzielną jednostkę syntaktyczną. W rezultacie zwykle związki semantyczne pomiędzy wyrazami i frazami gubią się — następuje proces tworzenia nowej jednostki językowej o znaczeniu odmiennym od znaczeń jej elementów składowych, np. w rosyjskim „Подводит/подвести под монастырь кого-нибудь”, ang. „X will get Y (himself) into hot water” [Л. 378]. Dosłowne znaczenie całości zestawionej z poszczególnych składników daje frazę „przyprować kogoś do klasztoru”. Idiomatyczne znaczenie zaś jest następujące: „postawić kogoś w niezręcznej sytuacji”. Kiedyś jednak fraza ta miała w języku rosyjskim bardziej dosłowny wydźwięk, albowiem przyprowadzano do klasztoru złoczyńców, aby żalowali za grzechy, a przeor miał obowiązek powiedzieć lokalnej społeczności jak należy ukarać taką osobę. Była to niewątpliwie sytuacja niezręczna dla obwinionej/obwinionego

i dlatego z biegiem czasu znaczenie dosłowne zostało zastąpione znaczeniem figuratywnym, zaś oryginalna zawartość semantyczna, kiedyś uzależniona od poszczególnych komponentów zdania, została zastąpiona znaczeniem ogólnym, odwołującym się do całości frazy. I chociaż tego typu idiomy są uważane za zamknięte całości, to jednak pewna „giętkość” strukturalna jest tu możliwa. Inaczej mówiąc, w granicach jednego idiomu pewne jego komponenty mogą być zastąpione przez jednostki językowe należące do tego samego pola semantycznego. Np. ros. „Хватать/брать/взять/забирать/брать за душу/сердце, хватать за живое, трогать за душу/сердце/живое”, ang. „X touches (grips, clutches at) the (person Y’s) heart; X goes straight (right) to the (person Y’s) heart” [Л. 221], przy czym forma perfektywna „брать” jest dopuszczalna jako substytut „взять”. Trzeba jednak pamiętać, że takie warianty są bardzo restrykcyjne z punktu widzenia ich użycia i muszą mieć ugruntowane miejsce w danych kombinacjach frazeologicznych.

W uzupełnieniu takich „paradygmatycznych” zmiennych mogą się też pojawić inne elementy językowe, pod warunkiem wszelako, że nie wpłyną na samą strukturę syntaktyczną idiomu i nie spowodują zmian w kategoriach gramatycznych. Mołotkow nazywa te warianty formalnymi, bo zwykle stanowią one jedynie niewielkie modyfikacje samej struktury frazeologicznej. Powinny być one uważane za aktualne komponenty jednostki frazeologicznej, za wskaźniki, że w podstawowej formacji jednostki występują dwa (lub więcej) możliwe schematy strukturalne, tj. komponenty, które się zmieniają zgodnie z wymogami stylistycznymi (kolokwialna lub formalna struktura języka) i czasowymi charakterystykami (archaizmy). Możemy za Mołotkowem wyróżnić następujące zmienne, które wpływają na formę idiomu⁷:

1) zmienne fonetyczne i ortograficzne komponentów, np.

„калиф/халиф на час” = ang. „King (queen) for a day” [Л. 279]; „дохнуть/дыхнуть некогда” = ang. „X has no time to catch his breath (to take a breather)”; „X has to work without a break” [Л. 204]

2) zmienne morfologiczne, najczęściej wpływające na strukturę poprzez formalną zmianę zakończeń, co może także doprowadzić do zmiany przypadku, np.

„накрутит хвост/хвоста” = ang. „X gave Y hell”; „X chewed (bawled) Y out” [Л. 753-754].

Niekiedy może też nastąpić zmiana liczby, np.

⁷ А.И. Молотков: *Овновы фразеологии русского языка*. Ленинград: Наука 1977, s. 70.

„приложит руку/руки” = ang. „X had a hand (a part) in Y”; „X helped Y to come abort”; „X helped to bring Y abort”; and in limited context: „X had a finger in the pie” [Л. 577],

albo

„открыват/открыть Америку/Америку” ang. „X reinvented the wheel”; and in limited context: “so what else is new?” [Л. 4].

3) zmienne morfo-syntaktyczne, mogące wystąpić w dwóch odmianach. Pierwsza może składać się z leksemów zależących od modeli morfologicznych, zgodnie z którymi są uformowane, np.

„высунув (высунувши, высуня) язык (языки)” = ang. 1. „to run away very quickly”; „like mad”; „like a bat out of hell”; 2. „with one’s tongue hanging out”; „like mad; till one is dropping in his tracks” [Л. 825].

Druga odmiana obejmuje te leksemy, które należą (strukturalnie i semantycznie), do spokrewnionej kategorii wyrazów, różniąc się sufiksami. Przede wszystkim (ale nie tylko) są to deminutywy, np.

„подставлять/подставить/ногу/ножку/подножку” („X подставил Y-у ножку”) = ang. „tripped Y (up)”; (in limited context: „X stabbed Y in the back”) [Л. 410].

albo

„читать/прочитать между строк/строчек/строками/строчками” = ang. „X read between the lines” [Л. 669].

Kiedy brane są pod uwagę wszelkie możliwe zmienne leksykalne, to niektóre idiomy mogą mieć szereg permutacji, np.

„давать/дать/задавать/здать стрекача/стречка” = ang. „X took to his heels (out of some place)”; „X made tracks”; „X made off”; „X bolted (from some place)”; „X hightailed it”; „X made a run for it”; „X beat a hasty retreat” [Л. 669].

Słonność do wymienności elementów jest podstawową formalną cechą idiomów i jest oparta na zasadzie tracenia znaczeń poszczególnych komponentów struktury idiomatycznej po procesie metaforyzacji. Taka „deleksykalizacja” pojedynczych komponentów staje się podstawą do „releksykalizacji” komponentu z odpowiednimi jednostkami leksykalnymi, np.

„медведь/слон на ухо наступил” = ang. „X has a tin ear”; „X is tone-deaf”; „X can’t carry a tune” [Л. 355].

Rosyjski przykład jest o tyle ciekawy, że pokazuje jak zachodzi dwu-poziomowy proces metaforyzacji. Na pierwszym poziomie włącza się mechanizm, dzięki któremu powstaje spójność systemowa idiomu jako jednostki językowej. Na drugim poziomie podobny mechanizm wprowadza warianty uzupełniające strukturę idiomu, przy czym nadal spójność systemowa musi być zachowana. Dzięki temu „niedźwiedź” i „słoń”, choć są zupełnie innymi zwierzętami w sensie nie tylko biologicznym, ale też i kulturowym (symbol Rosji, symbol Afryki), to jednak mają jedną wspólną cechę: siłę i dużą wagę, która pozwala na powiązanie ich w jednym idiomie.

Niezależnie od charakterystyk, które podano wyżej, jednostka frazeologiczna ma zwykle budowę syntaktyczną zgodną z modelem, jakim posługuje się każda fraza lub zdanie w języku rosyjskim. To dostosowanie się do standardów wypowiedzi zachodzi przede wszystkim w zastosowaniu do jej struktury wewnętrznej, jednakże daje też środki formalne oceny jaki typ fraz i zdań może być przetransformowany w idiomy. Dokonując analizy wewnętrznej frazy lub zdania, możemy określić co stanie się podstawą do przekształcenia się zwykłej struktury zdaniowej w akceptowalną strukturę frazeologiczną. Oprócz określenia prototypów frazeologicznych, struktura wewnętrzna idiomu określa także jego związki zewnętrzne. Możemy więc sklasyfikować jednostki frazeologiczne zgodnie z pewnymi leksykalnymi i gramatycznymi właściwościami, które pozwolą określić do jakich „części mowy” będą one należeć. Pewne jednostki frazeologiczne będą bowiem wchodziły w kombinacje ze specyficznymi grupami leksemów i będą wymagały dopasowania pewnych kategorii gramatycznych. Takimi leksykalno-gramatycznymi kategoriami są:

1) Jednostki frazeologiczne nominalne, np.

„казанская сирота” = ang. „X is moaning and groaning about his fate”; „X is playing on somebody’s sympathies (feelings)”; „X is making himself out to be a pitiful thing (a poor soul)”; „X is playing the beggar (the victim)” [Jl. 608],

„медвежий (глухой) угол” = ang. „The boondocks; godforsaken place (hole)”; „provincial hole” [Jl. 724–725],

„чертова дюжина” = ang. „Baker’s dozen” [Jl.226],

„первая ласточка” = ang. „The first swallow (announcing the summer of something)”; „the first sign (the harbinger, the forerunner)” [Jl.332].

Tego typu jednostki używane są podobnie jak zwykłe frazy nominalne, ale gramatycznie operują zgodnie z wyróżnikami rodzaju liczby i przypadku. Niektóre z nich mogą występować w obydwu liczbach, niektóre zaś tylko w pojedynczej albo w mnogiej.

2) Werbalne jednostki frazeologiczne, np.

„подкльдывать/подложить свинью” = ang. „X did Y dirt”; „X played a dirty (nasty) trick on Y”; „X double-crossed Y” [Jl. 592],

„делить шкуру неубитого медведя” = ang. „Xs should catch the bear before they sell his skin”; „Xs are dividing up the bearskin before the bear is shot”; „Xs are counting their chickens (before they hatch/are hatched)”; „Xs should first catch their hare (rabbit), then go about skinning it” [Jl. 615].

Zachowują się one jak zwykłe frazy werbalne i charakteryzują się kategoriami osoby, czasu, aspektu, trybu oraz (w czasie przeszłym) rodzaju.

3) Jednostki frazeologiczne przymiotnikowe, np.

„в чем (как) мать родила” = ang. „in one’s birthday suit”; „(as) naked as the day one was born; in the altogether”; „stark naked”; „in the buff”; „without a stitch of clothing (on)”; „naked as jaybird” [Jl. 354],

„без царя в голове” = ang. „X has no brains”; „X has nothing upstairs”; „X doesn’t have a brain in his head” [Jl. 768].

Takie jednostki używane są w języku jak zwykłe frazy przymiotnikowe i są niekiedy modyfikowane zgodnie z kategoriami liczby i rodzaju.

4) Przysłówkowe jednostki frazeologiczne, np.

„до мозга костей” = ang. „to the marrow of one’s bones”; „to the bone (the marrow, the core)”; „through and through” [Jl. 375],

„ни за какие коврижки (пряники)” = ang. „not (do sth.) for anything (in the world)”; „not (do sth.) for any money (for love or money), there is no way (one would/could do sth.)”; „(doing sth. is) the last thing one wants (would ever want) to do” [Jl. 291],

„как по маслу” = ang. „without a hitch”; „swimmingly”; „like clockwork”; „like a well-oiled machine” [Jl. 352].

Z punktu widzenia składni, jednostki te są używane w funkcji przysłówek. Idiomy przysłówkowe można z kolei podzielić na siedem typów:

— sposobu, np.

„за словом в карман не лезет/не лазит/не ходит/не полезет за словом в карман” = ang. „X never has to search for words”; „X is never at a loss for words (for something to say)”; „X doesn’t lack for words”; „X (always) has a ready answer”; „(in limited contexts) X is fast on the comeback” [Jl. 627],

— miary, np.

„кот наплакал” = ang. „very little”, „very few”, practically (almost) nothing (at all)”; „practically none (nothing)”; „nothing to speak of”; „hardly anything” [Jl. 309],

— stopnia, np.

„до мозга костей” = ang. „to the marrow of one’s bones”; „to the bone (the marrow, the core)”; „through and through” [Л. 375],

— miejsca, np.

„куда Макар телят не гонял” = ang. „to the back of beyond”; „for the middle of nowhere”; „to the land of return”; „to a (some) godforsaken place (hole, etc.)”; („miles from anywhere/nowhere” [Л. 348],

— czasu, np.

„с минуты на минуту” = ang. „any minute (moment, time) now”; „any minute”; „at any moment” [Л. 370],

— przyczyny, np.

„с бухты-барахты (с бухта-барахта)” = ang. „(do/say sth.) without thinking (out of the blue, all of sudden)”; „(do sth.) on the spur of the moment”; „(say sth.) off the top of one’s head”; (in limited context): „do sth. just like that” [Л. 39],

— celu, np.

„для отвода глаз” = ang. „as a diversionary move (tactic, maneuver)”; „as a smoke screen”; „(in order) to divert attention from sth.”; in limited context: „using sth. as a front; just to fool s.o.” [Л. 437–438],

— predykatywne jednostki frazeologiczne, jak cytowana już wcześniej fraza „медведь/слон на ухо наступил” = ang. „X has a tin ear”; „X is tone-deaf”; „X can’t carry a tune” [Л. 355],

„как (будто, словно, точно) корова языком слизала/слизнула” = ang. „X vanished (disappeared) into thin air”; „X vanished (disappeared) without a trace”; „person X did a disappearing act” [Л. 306],

„семь пятниц на неделе” = ang. „X says (does) one thing one day (minute) and another the next”; „with X it’s one thing one day and something else the next”; „one minute X says (does) something, the next minute — something else altogether”; „X is as fickle as they come; (in a limited context: „X blows hot and cold/about/over sth.”; „rain before seven, clear/fine before eleven)” [Л. 531],

„море по колено” = ang. „X is a daredevil”; „X is scared of nothing”; „X is a devil-may-care person (man, etc.)”; „X feels equal to anything”; „(in refer. to bravery induced by drinking: X is full of drunken bravado)”; „X is all Dutch courage” [Л. 379].

— wtrącone jednostki frazeologiczne, np.

„вот где/в чем собака зарыта” = ang. „(so) that’s what it’s all about (what’s going on, what lies at the bottom of it)”; „(so) that’s the crux (the heart) of the master” [Jl. 643],

„бабушка надвое сказала/гадала” = ang. „that (it) remains to be seen”; „it’s anybody’s guess”; „that’s (it’s) an open question”; „it could go either way”; „we’ll (just) have to wait and see” [Jl. 8],

„черт возьми/побери/подери/дери” = ang. „I’ll be damned; what the hell (the devil)”; „(God) damn it (all)! (God) dammit”; „(God) damn it; the devil take it!”; „oh hell!”; „good God!” [Jl. 784],

„отсохни (у меня) язык” = ang. „may my tongue dry up and fall off”; „may my tongue wither (fall out)” [Jl. 826].

Tego typu idiomy nie mają specjalnych wyznaczników gramatycznych. Mogą być tylko sklasyfikowane w grupy semantyczne, np. grupa wyrażania emocji („черт возьми”, „ради бога”), grupa wyrażania prośb („милости просим”), etc.

Semantyka idiomów w języku rosyjskim może być także określona dzięki kryteriom podanym przez Fernando⁸. Idiom może być:

- związkami ignorującym znaczenia elementów składowych,
- może mieć homonimiczny odpowiednik, który musi być umieszczony w kontekście aby był zrozumiały,
- powinien posiadać wymagany dokładny odpowiednik, który może być zastąpiony synonimicznie w danym kontekście,
- może być związkiem syntaktycznym składającym się z dwóch lub więcej wolnych morfemów,
- może być jednostką syntaktyczną wykazującą względną spójność leksykalną.

Ogólna definicja idiomu podana przez Weinreicha zakłada, że idiom jest jednostką frazeologiczną, na którą składają się znaki językowe, których poszczególne znaczenia nie sumują się, tylko tworzą znaczenie nowe⁹. To połączenie frazeologii i idiomatyki językowej jest często powodem do nieodróżniania idiomu od jednostki frazeologicznej, ponieważ i w jednym, i drugim przypadku mamy do czynienia z nienaruszalnym porządkiem słów. Warto też zauważyć, że idiomy i frazeologizmy mogą być jednostkami wieloznacznymi. Z punktu widzenia praktyki przekładu, tłumacz musi więc najpierw uznać wieloznaczność idiomu, a potem wybrać jego właściwe znaczenie. Na przykład rosyjski idiom „Тришкин кафтан” = ang. „(rob)bing Peter to pay Paul” [Jl. 286] może mieć dwa znaczenia: „pożyczyć pieniądze, aby spłacić stary dług”, albo „płaszcz należący do Triszki”. To drugie zna-

⁸ Ch. Fernando: *Towards a Definition of Idiom*. “Studies in Language” 1978, vol. 2, nr 3, s. 336

⁹ U. Weinreich: *Problems in the Analysis of Idioms*. W: *Substance and Structure of Language*. Red. J. Puhvel. Berkley: University of California Press 1969, s. 23–81.

czenie ma specyficzny rodowód. Pojawia się ono w jednej z bajek Kryłowa zatytułowanej *Płaszcz Triszki*, która mówi o chłopcu znanym z tego, że łątał dziury na rękawach płaszcza odcinając jego dolną część na łąaty. W końcu płaszcz zrobił się za krótki i nie nadawał się już do użyciu. Znaczenie całej opowieści przeniosło się na sytuację pożyczania pieniędzy, aby załatać „dziurę finansową” powstałą w innym miejscu. O tym, które znaczenie należy wybrać musi w zależności od kontekstu zdecydować tłumacz. Weinreich zauważa dalej, że wieloznaczność idiomów może być także rozważana na tle ich nieidiomatycznych odpowiedników¹⁰. Łatwiej jest bowiem rozpoznać idiom, jeśli jego literalne znaczenie jest wyzerowane, np. rosyjski idiom „мышиний жеребчик” = ang. „old wooer” [Jl. 233] dosłownie tłumaczony na język polski oznacza „siwiejący żreback”. Dopiero jego przenośne znaczenie — „starszy mężczyzna uganiający się za młodymi kobietami” ma sens i tłumacz musi się upewnić, czy w danym języku znajdzie jego ekwiwalent. Jak twierdzi Mona Baker, „nawet jeśli znamy idiom i jesteśmy świadomi jego wieloznaczności, to i tak należy odwołać się do słownika idiomów i zbadać jego znaczenia nim dokonamy przekładu”¹¹. Co więcej, Baker zaleca także konsultacje z naturalnymi użytkownikami języka, aby zweryfikować znaczenie i wyeliminować ewentualne pomyłki, szczególnie jeśli tłumaczymy idiomy będące zapożyczeniami lub kalkami z innych języków¹². Można tu podać przykład francuskiego idiomu „ne pas être dans son assiette” z ekwiwalentem rosyjskim „быть не в своей тарелке” = ang. „X is (feels) out of sorts”; „X isn’t (quite) himself”; „X doesn’t feel (quite) (like) himself”; (in a limited context: „X is in a foul/bad mood”) [Jl. 688].

Kolejnym problemem, jaki się pojawia w naszych rozważaniach to odróżnienie idiomów od przysłów. Przysłowia zwykle posiadają zabarwienie kolokwialne i pewną „mądrość życiową”. Ale często owa „mądrość życiowa” nie jest jedynym znaczeniem frazy. Na przykład przysłowie „nie ma dymu bez ognia” mówi o przyczynie i skutku w różnych sytuacjach życiowych, ale oparte jest na stwierdzonej bezwzględnej prawdzie.

Przyjrzyjmy się przykładom rosyjskim (w porównaniu z językiem angielskim), ilustrującym to zagadnienie:

„Называть/назвать вещи своими (собственными/настоящими) именами” = ang. „X will call a spade a spade”; „X will call things by their own (real, right) names” [Jl. 53]

„У семи нянек дитя без глазу” = ang. „too many cooks spoil the broth (the soup)”; „everybody’s business is nobody’s business” [Jl. 420],

¹⁰ Tamże, s. 39.

¹¹ M. Baker: *In Other Words*. New York: Routledge 1992, s. 66

¹² Tamże, s. 67.

„Когда/пока рак (на горе) свиснет” = ang. „when hell freezes over”; „on a cold day in hell (in July)”; „when pigs fly”; „when (not until) the cows come home” [Л. 539],

„В чужой монастырь со своим уставом не ходят” = ang. „when at Rome, do as the Romans do” [Л. 379],

„Из пушки/пушек по воробьям стрелять (палить, бить)” = ang. „X is using a canon to kill (scatter) sparrows”; „X is swatting a fly with a sledgehammer”; „X is cracking a nut with a steam-hammer”; „X is shooting squirrels with an elephant gun” [Л. 529],

„Душа нараспашку” = ang. „X is open-hearted”; (in limited context: „X wears his heart on his sleeve”; „X opens his heart to people” [Л. 215],

„Не учи ученого” = ang. „an old fox needs not (doesn't need) to be taught tricks”; „don't (try to) teach your grandmother to suck eggs” [Л. 743],

„Дареному/даровому коню в зубы не смотрят” = ang. „don't (never) look a gift horse in the mouth” [Л. 302],

W przykładzie idiomów tego typu należy stosować zasadę tłumaczenia sensu na sens, choć w wielu przypadkach odpowiednie ekwiwalenty istnieją, zaś problem kompatybilności językowej można pokazać w następujących przykładach w języku rosyjskim i w ich semantycznych opisach w języku angielskim:

Frazy mocno kompatybilne:

— „От А до Я (от А до Зет; от Альфы до Омеги)” = ang. „from A to Z”; „from top to bottom”; „from cover to cover” [Л. 1]. To powiedzenie, uwarunkowane alfabetem danego języka, mówi o czynności, którą powinno się wykonać od początku do końca.

— „Ахи и (да) Охи” = ang. „oh mes and oh mys”; „ohs and ahs”; „moans (sighs) and groans” [Л. 6],

— „С первого взгляда” = ang. „at first sight” [Л. 55],

— „До последней капли крови” = ang. „to the last drop of blood”; „to the death” [Л. 282].

— „Люди доброй воли” = ang. „people of good will” [Л. 347],

— „Срывать/сорвать/снимать/снять маску/маски” = ang. „X will strip (rip, tear) off Y's mask”; „X will show Y for what Y really is” [Л. 352],

— „Не от мира сего” = ang. „Y is not of this world”; „X lives in a (some) dream world”; „X lives in another world”; „X is out of touch with reality” [Л. 371],

— „Ахилесова пята” = ang. „Achilles heel” [Л. 530],

— „Лукуллов(ский) пир” = ang. „Lucullan feast” [Л. 461].

Przykłady można mnożyć, ale wystarczy stwierdzić, że ta grupa idiomów jest mocno kompatybilna również w języku polskim (np. „od pierwszego wejrzenia”, „ludzie dobrej woli”, itp.). Idiomy tego typu są uniwersalne w wielu kulturach i często odwołują się do mitologii, Biblii czy wierzeń i obrzędów ludowych.

Następna grupę tworzą frazy częściowo kompatybilne:

- „Высокие материи” = ang. „lofty topics (matters)”; „abstract matters (arguments)” [Л. 353],
- „Молодец против/среди овец (а против молодца и сам овца)” = ang. „a lion among sheep (a sheep among lions)” [Л. 376],
- „Мир тесен” = ang. „it’s a small world”; „small world!”; „the world is a small place” [Л. 371],
- „Палка о двух концах” = ang. „X is a double-edged (two edged) sword”; „X could go either way”; „X can cut both ways” [Л. 445],
- „Раз за разом” = ang. „over and over (again)”; „again and again”; „time and (time) again”; „time after time” [Л. 535],
- „Собирается/Собраться с силами” = ang. „X will summon (muster, regain) his strength”; „X will recharge his batteries”; „X will get his (a) second wind”; „X will rally (and do sth.)”; „X will rally his strength (his energy, etc.)” [Л. 605],
- „Рассказывать сказки” = ang. „X is spinning yarns”; „X is telling (fish) stories”; „X is telling tall tales”; „X is telling (giving, handing) Y cock-and-bull stories”; „X is handing Y a line”; (in limited contexts: „X is giving Y a song and dance”; „X is making it up”); [Л. 612],
- „На слух” = ang. „by ear” [Л. 630],
- „(И) так и сяк” = ang. „this way and that”; „first one way, then another”; „in all different ways” [Л. 682-683],
- „Третий лишний” = ang. „two is company”; „three is a crowd” (in limited context: „fifth wheel”; „interloper”) [Л. 712–713],
- „Что у трезвого на уме, то у пьяного на языке” = ang. „drunkenness reveals what soberness conceals”; „what soberness conceals, drunkenness reveals”; „the sober hide what drunks confide”; „the truth comes out when the spirits go in” [Л. 712],
- „Ради Бога/Бога ради” = ang. “for God’s (goodness’, heaven’s, mercy’s) sake”; “I beg of you”; (in limited context: “for the sake of all that’s holy”) [Л. 23],
- „Легче верблюду пройти сквозь (в) через игольное ушко (чем..., нежели)” = ang. „It is easier for a camel to pass (go) through the eye of a needle (than...)” [Л. 47],
- „Живой портрет” = ang. „the living image of”; „the spitting (spit and) image of”; „a carbon copy of; the very picture of” [Л. 493],
- „Не выпускай из рук оружия/меча” = ang. „Xs (always) have one hand on their swords”; „Xs are armed and ready” [Л. 557],

W tej grupie idiomów niektóre wyrażenia mogą być użyte w strukturach idiomatycznych obydwu języków, ale w większości przypadków takiej możliwości nie ma.

Trzecią grupę fraz można sklasyfikować jako frazy niekompatybilne. Są one najczęściej przyczyną pomyłek w przekładzie. Oto kilka przykładów:

- „Ври да не завирайса” = ang. „if you are going to lie, at least make it good”; „come on, at least make your lies believable”; “aren’t you going overboard (a bit too far)?” [Л. 88],

- „Заячья душа” = ang. 1. „yellowbelly; scaredy-cat; jellyfish; chicken”, 2. “X is as yellow as they come”; „X is chicken-hearted (chicken-livered, lily-livered, yellow-bellied”; „X has no backbone” [Л. 215],
- „В белый свет как в копеечку” = ang. „(shoot) at random”; „(fire) a random shot (random shots)” [Л. 587],
- „Без меня женили” = ang. „before I knew what was happening you (they) up and volunteered me”; „you (they) made me a [NP] without my knowledge”; „you (they) got me into it without my knowledge” [Л. 233],
- „С иголочки/с иголки” = ang. 1. „brand-new”; “(brand) spanking new”; “fresh new [NP]”; “fresh from the tailor (the tailor’s)”, 2. “(dress) impeccably (immaculately)”; „(wear) a brand-new outfit”, 3. „brand-new”; „fresh from the factory (off the assembly line)”; „just built (made, manufactured, etc.)” [Л. 263–264],
- „Капать на мозги” = ang. „X is (getting) on Y’s back (case)”; „X is pestering (bugging) Y” [Л. 376],
- „Мозги набекрень/не на месте/не туда повернуты” = ang. „X’s head is on backwards”; „X’s head isn’t on straight”; „X is not playing with a full deck”; „X is a crackpot” [Л. 356],
- „Египетская работа/Египетский труд” = ang. „slave labour/work”; „back breaking labour” [Л. 532],
- „Искусствовед в штатском” = ang. „man on the agency payroll”; „plain-clothes agent” [Л. 270],
- „Не детей крестить” = ang. „X doesn’t have to be (best) friends (buddies) with Y”; „X doesn’t have to be Y’s best friend (bosom buddy)”; (in limited context: „X doesn’t owe Y anything”) [Л. 187],
- „Небесная канцелярия” = ang. „The Man Upstairs”; „the Powers That Be” [Л. 281],
- „Благим матом” = ang. „X was yelling (screaming) at the top of his lungs (voice)”; „X was yelling (shouting, screaming) his head off”; „X was screaming bloody murder”; „X was screaming (yelling) with all his might”; „X was screaming to high heaven” [Л. 353].

Często idiomy rosyjskie są tłumaczone nie poprzez metaforyzację angielską ale dzięki rozpoznawalności znaczenia, jakie ta metafora niesie. Takim przykładem może być idiom „Без меня женили” („Решили за меня, не спросив”), ang. „before I knew what was happening you (they) up and volunteered me”; „you (they) made me a [NP] without my knowledge”; „you (they) got me into it without my knowledge” [Л. 233]. Niewątpliwie dużą rolę gra tutaj modalność struktury idiomatycznej. Modalności należy do tych kategorii językowych, które z trudem poddają się opisowi, co wynika głównie z luźno sprecyzowanych kryteriów, zgodnie z którymi wyodrębnia się zjawiska językowe określane terminem „modalnych”. Istotne różnice ujęć charakteryzują zresztą nie tylko prace językoznawcze, lecz także teorie logiczne, do których jawnie lub niejawnie prace językoznawcze nawiązują.

We współczesnych opisach lingwistycznych przyjmuje się na ogół, że modalność charakteryzuje wszystkie zdania języka. Zazwyczaj definiuje się

modalność jako wyrażenie przez mówiącego relacji między wypowiedzianym przez niego wyrażeniem a treścią tego wyrażenia (sytuacją pozajęzykową, o której mowa), a także stosunku mówiącego do treści wypowiedzianego przez niego wyrażenia zdaniowego. Stosunek ten może polegać na stwierdzeniu bez zastrzeżeń prawdziwości opisywanej sytuacji, ale może także nakładać pewne ograniczenia na prawdziwość wygłaszanego zdania. Może więc wskazywać stopień obiektywnego prawdopodobieństwa prawdziwości zdania, wyrazić siłę przekonania nadawcy o prawdziwości zdania lub całkowicie odżegnać się od stwierdzenia prawdziwości zdania.

Nie jest celem tego opracowania przegląd stanowisk reprezentowanych w pracach językoznawczych w stosunku do zjawisk, które ujmowano jako modalne charakterystyki idiomatyczne. Zakresy tych zjawisk bywały określone bardzo różnie i obejmowały zjawiska rozciągające się od modalności deontycznej po treści ekspresywne. Wydaje się, że satysfakcjonujący opis może przynieść teoria, która obejmie eksplicytnym objaśnieniem płaszczyznę semantyczną, definiując daną kategorię i jednocześnie wyznaczając jej zakres i podklasy. Dopiero uporządkowanie płaszczyzny semantycznej pozwoli na poprawny opis płaszczyzny formalnej.

Niniejsze opracowanie skupia się na przeanalizowaniu konsekwencji, jakie wiążą się z przyjęciem pewnych definicji modalności dla zakresu zjawisk, które mogłyby być obejmowane opisem, przy czym uwaga nasza koncentruje się na zjawiskach leksykalnych. Wybór tego aspektu języka jest przejawem stanowiska, które przychyliła się do sądów tych językoznawców, którzy domagają się opisów uwzględniających obok opisu gramatycznego również opisu struktury słownika, a mówiąc ściślej, spójnego opisu języka od płaszczyzny słownika poczynając, a na płaszczyźnie gramatycznej kończąc. Tego typu podejście zdaje się koniecznością, zwłaszcza przy opisach konfrontatywnych, ponieważ zakres gramatykalizacji w wielu wypadkach różnicuje języki i te treści, które w jednym języku przejawiają się w sposób sformalizowany, zaś w drugim mogą być wyrażane wyłącznie leksykalnie. Ponadto przyjęcie zasady eksplicytnej analizy semantycznej struktur gramatycznych wymaga dokładnego przeanalizowania leksykalnych wykładników treści modalnych. To stanowi już jednak zagadnienie odrębne, znacznie wykraczające poza granice opisu kontrastywnego wartości semantycznych idiomów w języku rosyjskim i ich odpowiedników deskryptywnych w języku angielskim.

Wacław M. Osadnik

RUSSIAN IDIOMS AND THEIR ENGLISH SEMANTIC COUNTERPARTS
IN TRANSLATION

Summary

The article focuses on selected groups of idiomatic expressions in Russian and their English semantic interpretations as presented in С. И. Лубенская: *Большой русско-английский фразеологический словарь*. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА 2004. The criteria of selection of idioms are partially based on a cultural aspect of an idiomatic expression, which is important to the successful interpretation of the idiom, as far as it is integrated into the accompanying context. The idiom, in contrast to a novel metaphor, does not exhibit the same independence of semantic limits. It must be tied into the surrounding context, which not only syntactically completes the idiom, but also provides the semantic point of reference for it. This feature is very important for the degree of compatibility in the process of translation, where phraseological syntax and pragmatic force have a crucial impact on rules of selection and a final decision of the usage of the target idiom by a translator.

Вацлав М. Осадник

РОССИЙСКИЕ ИДИОМАТИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ И ИХ АНГЛИЙСКИЕ
СЕМАНТИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ В ПЕРЕВОДЕ

Резюме

В центре внимания автора находятся две группы идиоматических выражений русского языка и их английские семантические интерпретации, указанные в С. И. Лубенская: *Большой русско-английский фразеологический словарь*. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА 2004. Одним из критериев выбора материала является культурный аспект выражения, который является существенным фактором интерпретации идиома в такой мере, в какой он интегрирован с сопутствующим языковым контекстом. Идиом, в отличие от метафоры, не подвергается семантическим ограничениям. Он может быть связанным с сопутствующим контекстом, который не только пополняет его синтаксически, но является для него также семантической точкой отсчета. Это касается прежде всего идиоматических фраз, которые характеризуются различной степенью компатибельности. Эти черты очень важны в процессе перевода, где фразеологический синтаксис и прагматика коммуникации имеют решающее влияние на принципы отбора и решения, касающиеся использования эквивалента данного идиома в конечном тексте.